

УДК 82
ББК 83.3(0)4

**ТАЪСИРИ ОСОРИ ПАҲЛАВӢ БА
НОМАҲОИ АБДУЛҲАМИДИ КОТИБ ВА
РИВОЧИ ОН ДАР НОМАНИГОРИИ
АРАБИЗАБОН ВА ФОРСУ ТОЧИК**

Шокиров Чамшед Валиевич,
н.и.филол., сармуаллими кафедраи
забонҳои хориҷии ДДҲБСТ
(Тоҷикистон Хучанд)

**ВЛИЯНИЕ ПЕХЛЕВИЙСКОЙ ПРОЗЫ НА
ЭПИСТОЛЯРНОЕ НАСЛЕДИЕ
АБДУЛҲАМИДА КАТИБА И ЕГО
РАЗВИТИЕ В АРАБСКОЙ И
ПЕРСИДСКО-ТАДЖИКСКОЙ
ЛИТЕРАТУРЕ**

Шакиров Джамшед Валиевич,
к.филол.н., старший преподаватель
кафедры иностранных языков
ТГУПБП (Таджикистан, Худжанд)

**THE INFLUENCE OF PEKHLEVI PROSE
UPON ABULHAMID KATIB'S EPISTOLARY
LEGACY AND ITS DEVELOPMENT IN
ARABIC AND PERSIAN-TAJIK
LITERATURES**

Shokirov Djamshed Valiyevich,
candidate of philological sciences,
senior lecturer of the department of
foreign languages under the TSULBP
(Tajikistan, Khujand)
E-MAIL: Shokirovjamshed1985@gmail.com

Калидвожаҳо: Абдулҳамиди Котиб, жанри номанигорӣ, таъсири адабиёти паҳлавӣ ба адабиёти араб, марҳилаи арабизабони адабиёти форсу тоҷик, робитаҳои адабӣ

Мақолаи мазкур дар мавзӯи мероси номанигории арабизабони форсу тоҷик Абдулҳамиди Котиб маълумот медиҳад. Муаллифи мақола дар асоси осори адабии тоисломии эронӣ ва осори муҳаққиқони асри миёна ба натиҷае расидааст, ки пас аз ғатҳи араб бисёре аз осори тоисломии эронӣ ба адабиёти арабизабон интиқол шудаанд. Дар мақола муаллиф идомаи суннатҳои номанигории тоисломии эрониро дар эҷодиёти Абдулҳамиди Котиб мавриди баррасӣ қарор додааст. Масъалаҳои қаблан таҳқиқнашуда, ба монанди суннатҳои номанигории фарҳангу тамаддуни тоисломии эронӣ (аз қабилҳои ойинҳои дабирӣ, дар васфи бародарӣ ва ойини ҳарб), ки дар номаҳои “Рисола или-л-кутуб”, “Дар васфи бародарӣ” ва “Номаи Абдулҳамиди Котиб аз сӯи Марвон ибни Муҳаммад ба писар ва валиаҳди ӯ-Абдуллоҳ” инъикос ёфтаанд ва дар номанигории араб мавзӯи нав ба ҳисоб мерафтанд, матраҳ шудаанд. Муаллифи мақола ба бардоште расидааст, ки номаҳои Абдулҳамиди Котиб ба руидаи ташаккули номанигорӣ дар адабиёти арабизабони форсу тоҷик таъсири амиқ расонидаанд.

Ключевые слова: Абдулхамид Катиб, эпистолярный жанр, влияние пехлевийской литературы на арабскую, арабоязычный период, таджикско-персидская литература, литературные связи

Изучается эпистолярное наследие арабоязычного персидско-таджикского литератора Абдулхамид Катиб (VIII в.). На основании сочинений иранской доисламской литературы и трудов средневековых авторов делается вывод, что после завоевания Мавераннахра арабами многие образцы прозы из иранской доисламской литературы

были переведены на арабский язык. Утверждается, что стиль Абд аль-Хамида, используемый им в посланиях, заимствован из доисламского иранского эпистолярного искусства.

Затрагиваются прежде не обсуждавшиеся вопросы, например эпистолярные традиции иранской доисламской культуры и цивилизации, особенно ярко отразившиеся в большинстве его писем, в том числе в «Письме секретарям», «Письме по случаю победы», «Письме в восхваление братства», «Письме Абдулхамид Катиб от Марвана ибн Мухаммада сыну и престолонаследнику Абдуллаху», что было новой темой в арабской канцелярской прозе. Утверждается, что эпистолярное наследие писателя оказало значительное влияние на развитие эпистолярного жанра в арабоязычный период существования таджикско-персидской литературы.

Key words: *Abulhamid Katib, epistolary genre, influence of Pekhlevi literature upon the Arabic one, the period of the works written in Arabic in Persian-Tajik Literature, literary ties*

The article dwells on the epistolary legacy of Persian-Tajik man-of-letters Abulhamid Katib (the VIII-th century) who wrote in Arabic. Proceeding from the compositions of the pre-Islamic Iranian literature and those ones pertaining to the mediaeval period, the author comes to the conclusion that after the conquest of Maverannkhr by Arabs many paragons of pre-Islamic Iranian prose were translated into Arabic. It is asserted that the style of Abd al-Hamid used by him in messages was borrowed from the pre-Islamic Iranian epistolary art. The issues non-discussed beforehand are touched on, here refer, for example, epistolary traditions of pre-Islamic Iranian culture and civilization especially brightly reflected in the majority of his letters: "The Letter to Secretaries", "The Letter on the Occasion of the Victory", "The Letter Eulogizing Fraternity", "The Letter from Marvan Mukhammad to Abdullah, his Son and Successor to the Throne; Being Composed by Abdulhamid Katib"; the letters in question presented a new thematics in Arabic officialese. It is stated that the writer's epistolary legacy exerted a considerable influence over epistolary genre development of the works pertaining to the Persian-Tajik literature in the period when no few literary productions were written in Arabic.

Таҳқиқи баррасиву осори нависандагони эронитабори арабизабон, чун василаи шинохту бозсозии осори тоисломии эронӣ дар адабиёти форсу тоҷик яке аз вазифаҳои муҳимми адабиётшиносӣ маҳсуб мешаванд. Чунонки маълум аст, баъди истилои арабҳо ағлаби осори фарҳанги эронӣ, хоссатан, осори адабиву бадеии ин сарзамин бо сабабҳои мухталиф аз байн рафт. Аммо ин ҳама суннатҳои адабиву фарҳангии эрониро ба пуррагӣ аз байн бурда натавонист. Зеро дар ин радиф нависандагоне кам набуданд, ки дар баробари осори ниёгони хешро ҳифз намудан онро ба арабӣ тарҷума кардаанд. Аввалин мутарҷимон ва таблиғгарони осори паҳлавӣ ба забони арабӣ, аз қабиле Абулалой Солим, Абдулҳамид ибни Яҳёи Қотиб, Абдуллоҳ ибни Муқаффаъ, Саҳл ибни Ҳорун, Ҷабала ибни Солим ва даҳҳо олимону донишмандони дигар, ки мероси илмиву фарҳангии Эронзаминро ба олами ислом ворид кардаанд, маҳз аз ҳамин табақаи қотибон буданд. Бо ишора ба ин матлаб Ҷоҳиз дар бораи дабирон мегӯяд: «Ҳар кас аз нависандагони тозақор, ки битавонад бар ҷойгаҳи раёсат таъя зада, ба мақоми ройзании хулафо ноил гардад ва коғаздонҳо ба канору давоҷ ба пешаш ниҳанд, суханони зебову фасеҳ ва донишҳои гарон омӯхта бошад, масалҳои Бузургмехру «Аҳди Ардашер», расоили Абдулҳамиду «Одоб»-и Абдуллоҳ ибни Муқаффаъро ривоят карда, «Китоби Маздак»-ро манбаи донишаш ва

«Калила ва Димна»-ро ганҷинаи ҳикматаш қарор медиҳад ва мепиндорад, ки ӯ дар тадбир Форук ал-Ақбар асту дар таъвил Ибни Аббос... дар маҷлиси ӯ суҳан аз сиёсати Ардашери Бобакон, тадбири Анушервон ва устувории ҳукумати Оли Сосон меравад» (13, II, 191-193).

Тавре дида мешавад, Қохиз дар пораи мазкур дар қанори таълифоти нависандагони бузурги арабизабони эронӣ Абдулҳамиди Котибро (асосгузори жанри тарассул дар адабиёти араб, мақтул соли 750м.) зикр кардааст. Ҳарчанд Абдулҳамиди Котиб китоби мушаххасеро аз паҳлавӣ ба арабӣ тарҷума нанамудааст, аммо мавсуф бештар дар номаҳои худ ба осори аҳди Сосониён таъя намуда, минбаъд як силсила расоили худро дар адабиёти арабизабон таъя ба суннатҳои адабиёти тоисломии эронӣ эҷод намудааст. Ба исботи ин гуфтор аз номае, ки онро ба дабирон навиштааст, метавон идома аз суннатҳои адабиёти тоисломии эронӣ муаррифӣ намуд.

Шоистаи зикр аст, ки «Нома ба дабирон»-и Абдулҳамиди Котиб яке аз қадимтарин рисолае мебошад, ки дар он ойиини ниғориш, одоби китобат ва вижагиҳои ахлоқии нависандагон ниғошта шудааст. Дар муқаддимаи ин нома Ҷаҳшиёри чунин зикр намудааст: “Ба хатти Маймун ибни Ҳорун китобе аз Абдулҳамид ёфтаам, ки дар он барои нависандагон ба тафсил суҳан овардааст ва ҳамаи онро ба тафсил китобат кардам, зеро нависанда аз он бениёз нахоҳад буд” (12, 108). Қалқашандӣ номаи мазкурро поя ва асоси одоби китобат ба шумор овардааст: “Асли одоби китобат ва сарчашмаи ҳамаи ин одоб аз рисолаи Абдулҳамиди Котиб медирашад, ки онро ба нависандагон ниғоштааст” (7, I, 85).

“Нома ба дабирон”-и Абдулҳамиди Котиб аз идомаи осори тоисломии эронӣ буда, ин матлабро метавон бо намунаҳои осори тоисломии эронӣ, ки дар китобҳои адабию таърихӣ дарҷ ёфтаанд, бо муқоиса бо номаҳои Абдулҳамиди Котиб рӯи ҳам овард. Аз ҷумла, Ҷаҳшиёри дар китоби «ал-Вузароу- ва-л-қутуб» бо нақл аз дабирони сосонӣ зикр мекунад: «Подшоҳон нависандагон ва дабиронро бар дигарон муқаддам медоштанд ва ба аҳамияти хунари нависандагӣ пай бурда буданд ва ин табақаи мардумро ба худ наздик месохтанд ва меғуфтанд: Эшон низоми умур ва қамоли мамлакат ва равнақи подшоҳ мебошанд» (12, 3). Бо ин мазмун Абдулҳамид дар рисолаи худ менависад: «Парвардигор нависандагонро дар олитарин табақоти мардум қарор дода, онҳоро аз дигар табақаи мардум болотар гардондааст, зеро бо онҳо умури хилофат низом меёбад ва умури он сомон мепазирад. Парвардигор ба насихатҳои нависандагон подшоҳонро ислоҳ мекунад ва аз панду андарзҳои онон шаҳрҳо обод мешавад» (12, 47; 7, I, 88).

Ҷаҳшиёри ҳамчунин дастурҳои ахлоқии Гаштоспро ба дабирон овардааст, ки гуфта буд: “Покдоманиро пешаи худ созед ва дар умуре, ки ба шумо супорида мешавад, амонатдор бошед... Адолат ва инсофро пешаи худ бисозед. Он чиро, ки интиҳоб ва баҳси он барои мо шоиста нест, ба мо ҷилва надихед” (12, 6).

Лозим ба таъкид аст, ки дар осори дигари қарнҳои нахустии ислом низ ишора ба вазифа ва сифатҳои дабирони шоҳони сосонӣ бо истинод ба китобҳои паҳлавӣ ба назар мерасанд. Аз ҷумла, дар «Уйун-ул-ахбор»-и Ибни Қутайба поре аз «Тоҷнома»-и паҳлавӣ зикр шудааст, чунончи: “Сирро пинҳон дор, суҳан рост гӯй, дар неқӣ қардан кӯшиш бикун ва аз ҳазар бим дор” (4, I, 45). Абдулҳамид, ки худ аз осори ниёгони хеш бархурдор буд, дар ин радиф ба дабирони замони хеш мегӯяд: «Покдоманию додгустарӣ ва инсофро пешаи худ кунад ва асрорро пинҳон дорад. Дар саҳтиҳо бовафо бошад ва ҳодисаҳои ояндаро пешбинӣ кунад... » (12, 47-48; 7, I, 88).

Чунончи зикр шуд дар осори сарчашмаҳои адабиву таърихӣ низ ишора ба вазифаҳои дабирони шоҳони сосонӣ ба назар мерасанд. Аз ҷумла Ибни Қутайба дар “Ҷун-ул-ахбор” мегӯяд, ки ӯ дар яке аз китобҳои эронӣ хондааст, ки “мӯбадон мӯбад (қозию-л-қузот)” дабиронро чунин васф мекард: “Дабирон дар назди подшоҳон ба масобаи чашмони бино, гӯшҳои шунаво ва забони гӯёи эшон ҳастанд” (4, I, 47). Айни ҳамин маънӣ дар “Нома ба дабирон”- Абдулҳамид чунин омадааст: “Мақоми шумо назди подшоҳон монанди гӯшҳои эшон аст, ки бад-он мешунаванд ва чашмони эшон, ки бо он мебинанд ва дастҳои эшон, ки ба он қудрат ва нерӯмандии ҳешро нишон медиҳанд” (12, 47; 7, I, 88).

Аз суҳанҳои боло бармеояд, ки “Рисола или-л-қуттоб”-и Абдулҳамиди Қотиб дар пайравӣ аз суннатҳои номанигории тоисломии эронӣ таълиф шудааст. Яке аз донишмандони забардасти аҳди бостон Абӯҳилоли Аскарӣ дар ин маврид чунин мегӯяд: “Ҳар кас балоғатро ба яке аз забонҳо биёмӯзад, сипас забони дигареро низ биёмӯзад ва санъати каломе, ки дар забони нахустин ба қор мебард, дар забони дувумин метавонад низ ба қор барад. Абдулҳамиди Қотиб мисолҳое, ки аз китобати форсӣ истихроҷ намуда буд ба забони арабӣ интиқол намуд. Аз ин рӯ хутбаҳо ва номаҳои форсӣ ҳамонанд, ки хутбаҳо ва номаҳои арабӣ аст ва дар бисёре аз зарбулмасалҳои форсӣ аз назари маъно ва санъати калом монанди зарбулмасалҳои арабӣ аст ва дар баъзе аз онҳо лафзи форсӣ аз арабӣ фасехтар мебошад” (2, 69). Арабҳо аз шеваи нигориши номаҳои тоисломии эронӣ низ мутаассир шудаанд. Кристенсен дар бораи номаҳои рӯзгори сосонӣ менависад: “Исноди расмӣ ва номаҳои хусусӣ ҳамеша мебоист ба сурати маснӯъ ва сабки муқаррар таҳрир гардад, дар ин номаҳо нақл аз қавли бузургон, насоеҳи ахлоқӣ, пандҳои динӣ, ашъору латифаҳо ва амсоли он ворид мешуд” (8, 94).

Ҷоиз ба таъкид аст, ки номаи мазкур сармашки қори нависандагони баъдина қарор гирифтааст. Тасдиқи ин матлабро дар адабиёти арабизабон аз китоби “Адабу-л-қотиб”-и Ибни Қутайба, “Адабу-л-қуттоб”-и Ибни Сулӣ, “Синаату-л-қуттоб”-и Абӯ Ҷаъфари Нухҳос, “Китабу-л-қуттоб”-и Ибни Дуруставайҳи, “Субҳу-л-аъшо фи синаати-л-иншо”-Қалқашандӣ, “Ғуняту-л-қотиб”-и Ҳасан ибни Абдулмуъминини Хӯйӣ, “Насру-д-дурар”-и Абӯсаъд Мансур ибни Ҳакам ибни Ҳусайни-л-Обӣ, ва дар адабиёти форсу тоҷик аз китобҳои “Қобуснома”-и Қайковус, “Ҷаҳор мақола”-и Низоми Арӯси Самарқандӣ, “ат-Тавассул ила-т-тарассул”-и Муҳаммад ибни Муиди Бағдодӣ “Дастури дабирӣ”-и Муҳаммад ибни Абдулҳолиқи Меҳанӣ ва низ дар як фасла аз китоби “Насихат-ул-мулк”-и Муҳаммад Ғаззоли ба унвони “Андар зикри дабирон ва хунармандии эшон”, “Ҷавомеъ-ул-ҳикоёт”-и Муҳаммад Авфии Бухорӣ, “Атабату-л-катаба”-и Алӣ ибни Аҳмади Қотиб ва “Дастуру-л-қотиб фи таъйини-л-маротиб”-и Муҳаммад ибни Ҳиндушоҳи Наҳҷувонӣ зикр намуд. Зеро дар китобҳои номбурда мушоҳида мешавад, ки суҳан оид ба шарту шароити нависандагӣ ва он чи ба нависандагон зарур аст суҳан меравад. Қайковус дар китоби худ “Қобуснома” дар боби сиву нӯҳум дар бораи “Ойини қотиб ва шароити қотибӣ” ба фарзанди худ насихат намудааст. Агар номаи мавсуфро бо номае, ки Абдулҳамиди Қотиб онро ба дабирон нигоштааст ба муқойиса бикашем, маълум мешавад, ки номаи мазкур дар пайравӣ аз суннатҳои номанигории Абдулҳамид дар муҳити нав ба таълиф омадааст. Масалан дар номаи Абдулҳамиди Қотиб омадааст: “... дар навиштани хат бикӯшед, зеро он зевари расоили шумост...” (12, 48). Шабеҳи ин матлабро Қайковус дар номаи худ мегӯяд: “Бидон эй писар, ки агар дабир бошӣ, бояд ки бар суҳан қодир бошӣ ва

хатти некӯ дорӣ ва таҷовуз кардан дар хат одат нақунӣ ва бисёр набиштан одат кунӣ, то моҳиртар бошӣ дар навиштан” (6,145). Баъд аз он ки Кайковус фарзанди худро аз шарту шароити нависандагӣ таълим медиҳад, боз таъкид медорад, ки низ дар донишҷӯи илми ҳисоб тавоно бошад ва асрорро пинҳон дорад, чунончӣ: “Ва бар ҳисоб қодир бош...ва бузургтарин ҳунаре қотибро забон нигоҳ доштан аст ва сирри валинеъмат нигоҳ доштан аст...” (6, 150) Айни ҳамин маънӣ дар номаи Абдулҳамид омадааст: “...дар илми ҳисоб низ ғофил набошед ...поқдоманию инсофро пешаи худ қунед ва асрорро пинҳон доред...” (7,1,86).

Афзун бар ин дар “Чаҳор мақола”-и Низоми Арӯси Самарқандӣ низ чанд андешаю афкор дар пайравӣ аз номанигории Абдулҳамиди Котиб омадааст, чунончӣ: “Пас одат бояд кард ба хондани каломи раббонӣ ва ахбори Мустафо, осори саҳоба ва амсоли араб ва калимоти Аҷам...барои дабирон лозиманд”(10,33). Шабехи ҳамин маънӣ дар нома ба дабирон чунин зикр шудааст: “Фанҳои мухталифи адабро фаро гиред ва дар дин андеша қунед, ба Қуръони Парвардигор ва фароизи динӣ олим бошед, забони арабӣ ва адаби онро биёмӯзед...” (7, I,86).

Ба дунболи ин ду нависандаи бузург Муҳаммад Авфии Бухороӣ низ дабирро аз шахсони зарурӣ дар дарбор ҳисобидоаст: “Ҳеҷ саноате аз ҳирфати дабирӣ шарифтар нест, ки дабирон маҳрамаи асрори мулк ва нозири умури давлат...мебошанд”.(15,495) Абдулҳамиди Котиб низ нависандагонро дар олитарин табақаи мардум қарор додааст: “Парвардигор нависандагонро дар олитарин табақоти мардум қарор дода, онҳоро аз дигар табақаи мардум болотар гардонидоаст, зеро бо онҳо умури хилофат низом меёбад ва умури он сомон мепазирад” (7, I, 85).

Аз мутолиаи баррасии рисолаи мазкур равшан мегардад, ки Абдулҳамиди Котиб дар рисолати нависанда ва шеваю шартҳои нигорандагӣ аз андешаҳои арзишманд ва дорои аҳамияти волоеро баён дошта, ки ин мулоҳизоти мавсуф баъд аз гузашти чандин аср ҳанӯз ҳам боиси истиқболу пазириш ва пайравӣ мебошад.

Дигар аз таъсири номаҳои паҳлавӣ ба номаҳои Абдулҳамиди Котиб ин бевосита номае мебошад, ки дар васфи бародарӣ нигоштааст. Ин номаро Абдулҳамид перомунӣ ахлоқ, равоҷи дӯстӣ, тарзи муносибат бо дӯст, эҳтироми хонаводагӣ, муносибати бародару додар, муҳаббату рафоқат ва чанд матолиби марбут ба ин мавзӯ нигоштааст. Ба андешаи Абдулҳамиди Котиб мардуми ҳар ҷома ба равоҷи бародарӣ ниёз доранд ва аз ҳоли яқдигар бояд ғофил набошанд. Дар хусуси аҳамият ва арзиши ахлоқӣ ва маърифатии номаи мазкур метавон мушаххасан зикр намуд, ки муаллиф бо нигориши ин нома ахлоқ ва одамиятро дар миёни мардум ва ҷома муҳимтарин василаи пешрафти маънавии инсон ба шумор овардааст.

Мавзӯи ойинӣ бародарӣ аз мавзӯҳои мебошанд, ки дар аксари китобҳои тоҷиломии эронӣ дарҷ ёфтаанд. Дар мавриди номаи мазкур Шавқӣ Зайф дар «ал-Фанну ва мазоҳибуху фӣ-н-насири-л-арабиии» чунин ибрози назар қардааст: “Номаи мазкур дар адаби ахлоқӣ нигориш ёфта, ки ин равиши маъмул дар номаҳо ва пандҳои аҳди сосонӣ ба назар мерасад ва мавриди таваҷҷӯҳи нависандагону мутарҷимони давраҳои нахустини исломӣ будааст. Ибни Муқоффаъ низ дар ду китоби хеш «ал-Адабу-л-қабир» ва «ал-Адабу-с-сағир» аз номаи мазкур ёдрас гардидааст” (14, 475-476). Ба ин далел метавон натиҷабардорӣ намуд, ки номаи мазкурро Абдулҳамиди Котиб бевосита дар таълифи номаҳои паҳлавӣ иншо намудааст. Пас аз Абдулҳамид дар насри Арабу Аҷам таълифоти китобҳои мустақил дар ин бахш вусъат пайдо намуд. Аз бузургони ин майдони ҳунар, метавон Саҳл ибни Ҳорун, Алӣ ибни

Убайдаи Райхонӣ, Чабал ибни Язид ва Ибни Қутайба (3,146) ва дар насри форсу тоҷик аз номаҳои Мавлоно Ҷалолиддини Румӣ, Санои Ғазнавӣ ва аз “Қобуснома”-и Кайковус аз анъанаҳои номанависӣ дар адабиёти форсу тоҷик муаррифӣ намуд.

Дар баробари таъсири осори паҳлавӣ таъсири осори юнонӣ низ ба номаҳои Абдулҳамид ба ҷашм мерасанд. Мисоли ин иддао “Номаи Абдулҳамиди Котиб аз сӯи Марвон ибни Муҳаммад ба писар ва валиаҳди ӯ-Абдуллоҳ” мебошад. Номаи мазкур аз тӯлонитарини номаҳои Абдулҳамиди Котиб мебошад. Номаи мазкурро метавон ба ду бахш тақсимбандӣ кард:

а) Одобу ахлоқи кишвардорӣ

б) Дастурамали низомӣ

а) Одобу ахлоқи кишвардорӣ. Бахши аввали рисола, ки бо зикри одобу ахлоқи кишвардорӣ оғоз ёфтааст, онро Абдулҳамиди Котиб мустақиман аз номаҳои сосонӣ сармашқи кори худ қарор додааст. Ба тариқи мисол метавон аз номаи Абдулҳамид иқтибос овард, ки бештар ба “ал-Адабу-кабир”-и Ибни Муқаффаъ ва “Аҳди Ардашер ба писараш Шопур” шабоҳат дорад (5,245-279; 1,121-122). Чунончӣ: “Ва аз ҷумлаи ин ту қорҳои дар назар доштаатро ба даст гирӣ, ба лашқарат эҳсон намоӣ, асроратро ниҳон намоӣ, кинаҳоятро бо инсоф даво намоӣ ва нафсатро пайрави адолат сози, айбҳоятро маҳфуз гардонӣ, ақлатро аз халали офатҳо ниғаҳ дорӣ, сабратро аз малол омадан ва аз даст рафтани амал муҳофизат намоӣ”...(7.X.199)

б) **Дастурамали низомӣ.** Дар ин маврид Абдулҳамид ҳам номаҳои паҳлавӣ ва ҳам юнониро сармашқи кори худ қарор додааст. Аммо ин бар он далолат намекунад, ки маҳз таъсири номаҳои юнонӣ дар осори Абдулҳамид бошад, чунончӣ донишманди маъруф Тоҳа Хусайн ва Шавқи Зайф бар ин ақида таъсири осори юнониро ба осори Абдулҳамиди Котиб далел овардаанд. Исботи ин донишмандон танҳо дар бахши ҳамин рисола мебошад, аммо аз дигар номаҳои Абдулҳамидро, ки бештар таъсири номаҳои паҳлавӣ ба назар мерасанд, худдорӣ намудаанд ё нодида гирифтаанд (11, II.440-444). Бояд қайд намуд, ки пас аз истилои арабҳо аксари китобҳои паҳлавӣ тавассути мутарҷимони эронӣ, ки зикрашон дар боло гузашт. Ба ақидаи муҳаққиқ агар дар ин бахши рисола таъсири номаҳои юнонӣ ба назар расад, пас он натиҷаи таъсири мустақими осори юнонӣ набуда, балки унсурест, ки аз осори тоисломии эронӣ ба эҷодиёти ин нависанда роҳ ёфтааст. Метавон дар ин бахш дар бораи фиреб ва ҷигуна муомила намудан бо душманонро ном бурд, ки онро Арасту ба Искандар маслиҳат додаст. Бояд қайд намуд, ки номаи Арасту ба Искандарро дар китоби «ас-Саъода ва-л-исъод» нақл шудааст (9,332). Ин асар аз ҷониби адиб ва файласуф Абулҳасани Омирӣ, ки дар асри ҷаҳоруми ҳиҷрӣ умр ба сар бурдааст, таълиф гардидааст. Арасту ба Искандар дар боби фиреб додани душман чунин мефармояд: «Мактуб навис ба он нафаре, ки ба душманат сардор ҳастанд ва қувваи бештар доранд ва ба душманат бисёр насихатгар ҳастанд, то ба ин васила дар дили душманат нисбати он дӯсти душманат тарс барқарор сози ва кӯшиш кун, ки номаи ту ба дасти посбонони душманат биафтад» (9,332). Шабехи ҳамин маънӣ Абдулҳамид дар номаи мазкур зикр намудааст: «Ба сӯи душманат ҷосусонро бифирис ва ба раисону сардорашон мактуб навишта, ба онҳо бахшишҳо ва вақолатҳоро ваъда бидеҳ...ва онҳоро водор намо, ки ба дӯстонашон ҳучум кунанд, агар нерӯи ҳучум қардан надоранд аз ӯ дурӣ ҷӯянд. Ба баъзеи онон китобҳоеро таъриф накун, ки гӯё он китобҳо бар китоби онҳо раддия бошанд ва аз забони онҳо китобҳои навис, ки онҳоро ба сӯяш ҷалб созад. Ва он китоби соҳибонашонро бар зидди онҳо барангезад ва онҳоро назди соҳибашон мавриди тӯҳмат ва шубҳа қарор диҳад» (7.X.231). Ё

Арасту ба Искандар дар бораи чи гуна бо душман рафтор намуданро таълим медиҳад: «Нисбати душманат чунон гумон бар, ки ӯ соҳиби қувваи бузург аст, пас тибқи чунин гумон бо ӯ рафтор намо. Қабл аз он ки муддат тӯлонӣ гардад, сӯи ӯ қасд намо. Ҷои даридаро дарбех кун, пеш аз он ки туро шарманда кунад» (9, 332). Шабехи ҳамин маънӣ дар рисолаи мазкур чунин омадааст: «Аз он хабаре, ки нисбат ба хатари душман ба ту расидааст бояд эҳтиёт шавӣ ва аз ҳама бештар хатари душмантро бузург дон ва чунон пиндор, ки душманат эҳтиёткор аст ва дар фиреб қавӣ аст» (7.Х.213).

Ба ойнҳои ҳарбии тоисломии эронӣ Абулҳасани Омирӣ дар китоби хеш «ас-Саодату ва-л-исъод» низ зимни нақл аз ойини ҳарб дар даврони Сосонӣ ишора намудааст. Дар ин китоб номаи Шопур ба фарзандаш Хурмуз иқтибос шуда ва он фарогири дастурҳои ҳарбӣ аст. Аз ҷумла, яке аз дастурҳо бад-ин шева аст: «Ба сари ҳар сад нафар сардоре қарор бидех» (9,331). Айни ҳамин маъниро Абдулҳамид чунин ба қалам овардааст: «Сипас ба ҳар сад нафар мард, мардеро, ки аз наздикони ту аст, волей бигардон» (7.Х.230).

Дар фарҷоми сухан метавон зикр намуд, ки номаи мазкур дар пайравӣ аз суннатҳои номанигории адабиёти тоисломии араб, аз ҷумла паҳлавӣ ва юнонӣ инъикос ёфтаанд.

Ҳамин тариқ, Абдулҳамиди Котиб бо донишу истеъдоди нависандагӣ дар адабиёти арабизабон ва форсу тоҷик асосгузори жанри тарассул шинохта шуд. Ӯ тавассути сеҳри қалами худ бо эҳё намудани осори тоисломии эронӣ тавонист, насри арабро ҷаззобу ҷолибтар намояд. Дар эҷодиёти ин нависанда масоили адабиву ахлоқӣ, иҷтимоию сиёсӣ ва ҳарбӣ бо анъана ва суннатҳои тоисломии эронӣ роҳ ёфтаанд. Огоҳии Абдулҳамиди Котиб аз суннатҳои номанигории фарҳангу тамаддуни тоисломии эронӣ, ки дар ағлаби номаҳои ӯ, хосатан дар “Рисола ила-л-кутуб”, “Дар васфи бародарӣ”, “андарзномаҳо” ва “Номаи Абдулҳамиди Котиб аз сӯи Марвон ибни Муҳаммад ба писар ва валиаҳди ӯ-Абдуллоҳ” ба таври бориз ба назар мерасанд, имкон медиҳад, ки хулосаҳои зерин матраҳ шаванд:

1. Қисме аз номаҳои Абдулҳамиди Котиб дар пайравӣ аз ойнҳои тоисломии эронӣ таълиф ёфтаанд, ҳарчанд ки мӯҳтавои онҳо мутобиқ бо воқеияти замони муаллиф аст.

2. Дар “Нома аз сӯи Марвон ибни Муҳаммад ба писар ва валиаҳди ӯ-Абдуллоҳ”, ки моҳиятан аҳдномаест, ки аз ҷониби соҳибсалтанат ба ҷонишини хеш дар мавзӯоти марбут ба одоби кишвардорӣ, тадбири мулк ва сиёсатҳои ҷангӣ таълиф шудааст, суннатҳои андарзnavисии сиёсии замони Сосониён мавриди истиқбол ва истифодаи муаллиф қарор гирифтаанд.

3. Баъзе аз аносири юнонӣ, ки дар осори Абдулҳамид ба назар мерасанд, ба номаҳои ӯ на ба таври мустақим, балки тавассути адабиёти тоисломии эронӣ роҳ ёфтаанд.

4. Абдулҳамиди Котиб дар поягузории насри фаннии арабизабон ба суннатҳои адабиёти тоисломии эронӣ тақия кардааст, вале ин суннатҳоро ба муҳити нави исломию арабӣ ва муқтазоёти даврони ҷадиди сиёсӣ мутобиқ гардондааст.

Список использованной литературы:

1. Аббос, Эҳсон. *Маломиху юнонияти фи-л-адаби-л-арабиййи (Греческие элементы в арабских литературах)*. – Бейрут, 1993

2. Аскарӣ, Абӯҳилол. *Ас-синоатайн (Книга о двух литературных искусствах)*. / Абӯҳилол, Аскарӣ. – Миср, 1952. – 528 с.
3. Зохидов, Н. *Арабоязычная проза персидско-таджикской литературы в VIII-IX веках*. / Н. Зохидов. – Худжанд: Нури маърифат, 2004. – 402 с.
4. Ибн Кутайба. *Уюн ал-ахбор (Источники рассказов)*. Том 1. / Ибн Кутайба. – Каир: Дор ал-Миср, 1996. – 349 с.
5. Ибни Муқаффаъ, Абдуллоҳ. *Осори Ибни Муқаффаъ (Произведение Ибн Мукаффаа)*. – Бейрут: 1989. – 344 с.
6. Кайковус, Унсурулмаолӣ. *Қобуснома (Кабуснама)*. / Унсурулмаолӣ, Кайковус – Душанбе, 2007. – 200 с.
7. Калкашанди, Абул Аббас. *Субх ал-аъшо фи синоат ал-иншо (Светоч для слепого в чистописании)*. Том 10. / Абул Аббас, Калкашанди. – Каир: Дор ал-Миср, 1916. – 475 с.
8. Кристинсин Артур. *Эрон дар замони Сосониён (Иранцы в эпоху Сасанидов)*. / Артур, Кристинсин. – Техрон, 1384. – 712 с.
9. Омирӣ, Абулҳасан. *ас-Саодату ва-л-исъод (Счастье и осчастливливание)*. / Абулҳасан, Омирӣ. – Техрон, 1336. – 220 с.
10. Самарқандӣ, Низомӣ арӯзӣ. *Чаҳор мақола (Четыре беседы)*. / Низомӣ арӯзӣ, Самарқандӣ. – Душанбе, 1986. – 160 с.
11. Таха, Хусайн. *Мин таърих ал-адаб ал-араби (Из истории арабской литературы)*. Том.1-3 / Хусайн, Таха. – Бейрут: Дор ал-илм, 1980. – 480 с.
12. Джахишияри, Мухаммад ибн Абдус. *альВузара ва-лқуттаб (Книга о везирях и писцах)*. Перевод Абул Фазл Таботабои / Мухаммад ибн Абдус, Джахишияри. – Техрон 1348. – 439 с.
13. Джахиз, Амр ибн Бахр. *Аль-Баян в-ат-табийн (Книга ясного изложения и разъяснения)*. Т.1-2. / Амр ибн Бахр, Джахиз. – Миср 1993
14. Шавки, Зайф. *Таърих ал-адаб ал-араб. (История арабской литературы)* / Зайф, Шавки. – Каир: Дор ал-маориф, 1999. – 576 с.
15. Шарҳи аҳвол ва ашъори шоирони бедевон дар қарнҳои 3-4-5 ҳиҷри қамарӣ. *Тасҳеҳи Маҳмуди Мудаббирӣ*. -Техрон, 1370

Reference Literature:

1. Abbos, Ekhsan. *Greek Elements in Arabian Literature*. – Beirut, 1993
2. Askari, Abuhilol. *The book about two Literary Arts*. // Abuhilol Askari. – Misr, 1952. – 528 pp.
3. Zokhidov N. *The Prose of Persian-Tajik Literature in the VIII-th – the IX-th Centuries Written in Arabic* // N. Zokhidov. – Khujand: Light of Enlightenment, 2004. – 402 pp.
4. Ibn Kutauba. *Sources of Short Stories. V.1* // Ibn Kutayba. – Cairo: Dor-al-Misr, 1996. – 349 pp.
5. Ibni Mukaffa, Abdullokh. *The Works by Ibn Mukaffa*. – Beirut, 1989. – 344 pp.
6. Kaikovus, Unsurulmaoli. *Kabusnoma* // Unsurulmaoli Kaikovus. – Dushanbe, 2007. – 200 pp
7. Kalkashandi, Abul Abbas. *Luminary for the Blind in Calligraphy. Volume 10* // Abul Abbas Kalkashandi. – Cairo: Dor al-Misr. *The Tree of Cognition*, 2016. – 475 pp.
8. Christensen, Arthur. *Iran in the Epoch of the Sasanids* // Arthur Christinsen. – Tehran, 1384 hijra. – 712 pp.

9. *Omiri Abulhasan. Happiness and Making Happy // Abulhasan Omiri. – Tehran, 1336 hijra. – 220 pp*
10. *Samarkandi, Nizomi Aruzi. Four Conversations. // Nizomi Aruzi Samarkandi. – Dushanbe, 1986. – 160 pp.*
11. *Taha, Husayn. From the History of Arabic Literature. Volumes 1-3 // Husayn Taha. – Beirut: The Tree of Science, 1980. – 480 pp.*
12. *Djakhshiyari, Mukhammad ibn Abdus. The Book about Vezirs (Ministers) and Scribes. Translated by Abul Fazl Tabotaboi // Mukhammad ibn Abdus Djakhshiyari. – Tehran, 1348 hijra. – 439 pp.*
13. *Djahiz, Amr ibn Bakhr. The Book of Clear Rendering and Explication. VV. 1-2 // Amr ibn Bakhr Djahiz. – Misr, 1993*
14. *Shavki, Zaif. The History of Arabian Literature // Zaif Shavki. – Cairo: The Tree of Enlightenment, 1999. – 576 pp.*
15. *Biographies and Legacy of the Poets of the III-d, the IV-th, th V-th Centuries who had no Divans of their Own. Compiler: Makhmud Modabbiri. – Tehran, 1370 hijra*